

آثار کووید-۱۹ بر حقوق مالکیت فکری^۱

(مقاله علمی-پژوهشی)

ستار زرکلام*

چکیده

شیوع ویروس کرونا یا کووید-۱۹ بر عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی تأثیرات عمیقی برجا گذاشته است. قواعد حقوقی نیز از شیوع این ویروس بی‌نصیب نمانده‌اند. در آنچه به حقوق مالکیت فکری مربوط می‌شود، این آثار نه تنها در حیطه حقوق مالکیت صنعتی، بلکه در حیطه حقوق مالکیت ادبی و هنری نیز مشهود است. به‌ویژه در زمینه اختراعات دارویی، ضرورت آشتی بین مقتضیات سلامتی عمومی و حقوق انحصاری مخترعان و دارندگان اسرار تجاری مرتبط با ویروس کرونا بیش از هر زمان دیگری آشکار شده است. سازمان ملل متحد و سازمان بهداشت جهانی با صدور قطعنامه‌هایی بر ضرورت اتحاد برای دسترسی منصفانه به فناوری‌های تندرستی در مقابله با کووید-۱۹ در همه نقاط جهان به مدد استفاده مشترک از دانش، اموال مالکیت فکری و داده‌ها تأکید می‌کنند. در این راستا، برخی حقوقدانان لزوم استفاده از سازوکار بهره‌برداری اجباری (لیسانس اجباری) و سایر مستثنیات حقوق مادی مخترعان و دارندگان اسرار تجاری را توصیه می‌کنند. از دیگر آثار کووید-۱۹ بر حقوق مالکیت صنعتی و تجاری، تمدید مهلت‌های مرتبط با حقوق مالکیت صنعتی و پاسخگویی به اداره اختراعات تا رفع وضعیت اورژانس است. در حیطه مالکیت ادبی و هنری، جز در مورد نرم‌افزارها و پایگاه‌های داده علاوه بر استفاده از مستثنیات حقوق مادی پدیدآورندگان، توجهات عمدتاً به آثار نمایشی و کمک‌های مالی به اجراکنندگان این آثار است که به دلیل شیوع کرونا از برگزاری مستقیم و عمومی هنرهای نمایشی و نتایج اقتصادی آن محروم شده‌اند.

کلیدواژگان:

کووید-۱۹، ویروس کرونا، کووید-۱۹، حقوق مالکیت فکری، حقوق مالکیت صنعتی و تجاری، حقوق مالکیت ادبی و هنری، اختراعات، اسرار تجاری، هنرهای نمایشی، لیسانس اجباری، منافع عمومی، مستثنیات حقوق مادی.

۱. این مقاله به سفارش «مرکز ملی تحقیقات حقوق سلامت» نگارش یافته است.

* دانشیار، گروه حقوق، دانشگاه شاهد.

مقدمه

اولویت جامعه جهانی در حال حاضر، مقابله با کووید-۱۹ و پایان دادن به انتقال سریع آن و درمان نتایج ویرانگر آن در همه نقاط دنیاست. تردیدی نیست که دستیابی به این اهداف جز در سایه دسترسی عموم مردم جهان به فناوری‌های بهداشتی برای تشخیص، پیشگیری و درمان ویروس کرونا میسر نیست. اینک بیشتر از هر زمان دیگری همکاری‌های بین‌المللی و اتحاد برای تأمین سلامتی جهانی برای امروز و فردا احساس می‌شود. در این مسیر، حقوق انحصاری که مالکیت فکری برای صاحبان اختراعات، دارندگان اسرار تجاری مرتبط با دانش فنی در بردارد، به‌ویژه در آنچه به ابداعات دارویی و پزشکی مربوط می‌شود، نباید مانعی برای مقابله مفید و مؤثر با کووید-۱۹ تبدیل شود. به عبارت دیگر، تقابل بین حق عموم بر سلامتی و مقتضیات حقوق مالکیت فکری، یعنی وجود حقوق انحصاری برای مخترعان و دارندگان دانش فنی، باید به نفع تندرستی عمومی حل شود. در نتیجه نه تنها همسو کردن تلاش‌ها و فعالیت‌های علمی و آزمایشگاهی برای اختراع واکسن کرونا ضرورت دارد، بلکه در صورت لزوم بهره‌گیری از سازوکارهای موجود در سیستم مالکیت فکری به‌ویژه لیسانس اجباری یا بهره‌برداری اجباری یا استفاده از مستثنیات حقوق مادی دارندگان حقوق مالکیت فکری نیز توصیه می‌شود.

در این زمینه، سازمان بهداشت جهانی خطاب به دولت‌ها و سرمایه‌گذاران تحقیقات و توسعه توصیه می‌کند، مقرراتی برای ترویج ابداعات، برداشتن موانع و تسهیل تبادل بدون محدودیت دانش، اموال مالکیت فکری و داده‌های لازم برای تشخیص، پیشگیری و درمان کووید-۱۹ و مقابله با آن وضع کنند و بدین منظور تدابیر حقوقی و استراتژیک از طریق همکاری‌های بین‌المللی به‌منظور تضمین دسترسی و تأمین توان اقتصادی و کیفیت محصولات مربوطه اتخاذ کنند.^۱

چالش مهم دیگر کووید-۱۹ در حقوق مالکیت صنعتی ضرورت تمدید مهلت‌های قانونی مرتبط با حفظ حقوق دارندگان حقوق مالکیت فکری و اشخاص ثالث است. در زمینه حقوق آثار ادبی و هنری یا حق مؤلف (کپی‌رایت) جز در موارد استثنایی که توسل به مستثنیات حقوق مادی پدیدآورندگان می‌تواند ضرورت داشته باشد، تلاش کشورها بیشتر جنبه حمایتی دارد. برخی

1. **World Health Organization**, Faire de la riposte à la COVID-19 un bien public commun Appel à la solidarité, in <https://www.who.int>:

کشورها به‌ویژه کشورهای اروپایی به‌خصوص تلاش در حمایت از اشخاصی دارند که موانع اجتماعی ناشی از ویروس کرونا، درآمد آنها را به نحو محسوسی کاهش داده است. در این زمینه به‌خصوص هنرهای نمایشی مورد توجه قرار گرفته، زیرا دست‌اندرکاران این حوزه با توجه به‌ضرورت پیشگیری از شیوع کووید-۱۹ به‌ناچار مجبور شده‌اند برنامه‌های خود را بر روی صحنه تعطیل کنند و از این حیث برخی حتی با مشکلات معیشتی روبرو شده‌اند.

در این مقاله در وهله اول، مهم‌ترین تأثیر کووید-۱۹ بر موضوعات مهم حقوق مالکیت فکری، به‌ویژه حق اختراع و اسرار تجاری توسل به مستثنیات حقوق انحصاری ناشی از حق اختراع و اسرار تجاری (الف)، ضرورت تمدید مهلت‌های قانونی در حیطه حقوق مالکیت صنعتی (ب)، استفاده از مستثنیات حقوق مادی پدیدآورندگان برنامه‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های داده (ج) و ضرورت کمک‌های مالی به پدیدآورندگان و اجراکنندگان آثار نمایشی (د) مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد.

۱. توسل به مستثنیات حقوق انحصاری ناشی از حق اختراع و اسرار تجاری

برای مقابله با بحران سلامتی ناشی از کووید-۱۹، لابراتوارهای دارویی متعددی در سراسر جهان تلاش خود را برای جستجوی واکسن مؤثر یا حداقل درمان دائمی برای جلوگیری از سرایت ویروس چند برابر کرده‌اند. این سطح از فعالیت‌های علمی به جنب‌وجوش خاصی در حیطه حقوق مالکیت فکری منجر شده است؛ به‌گونه‌ای که هر فعال اقتصادی تلاش می‌کند ملکوت‌ها و سایر ابزارهای پزشکی را که می‌تواند منجر به قطع همه‌گیری و ممانعت از موج جدید آلودگی گردد به طور قانونی از آن خویش کند.^۱ دفاتر مالکیت فکری در اقصی نقاط جهان از این امر مستثنی نیستند و کار خود را برای تودیع اختراع در سطح ملی و بین‌المللی ادامه می‌دهند. از سوی دیگر، سازمان بهداشت جهانی به طور مرتب بر ضرورت تسهیل مالکیت فکری و پیشرفت‌های مؤثر در زمینه تحقیقات علمی تأکید می‌کند و بر اینکه هیچ مالکیت فکری نباید به مانعی بر سر راه کشورهای جهان در حمایت از مردمانشان بدل شود، اصرار دارد. نتایج این تحقیقات قبل از آنکه

1. Gabin Beaudor & Antoine Preux, **Propriété intellectuelle et santé publique : la covid-19 occasion inespérée d'envisager un nouveau système de mutualisation des brevets en temps de pandémie**, in <https://legrandcontinent.eu/fr/2020/06/11/propriete-intellectuelle-et-sante-publique-la-covid-19>.

برای دریافت پروانه اختراع افشا شود، ممکن است به عنوان اسرار تجاری مورد حمایت حقوق مالکیت فکری باقی بماند.

همان‌طور که برخی نویسندگان متخصص در زمینه حقوق مالکیت فکری بیان کرده‌اند: «بحران ناشی از بیماری همه‌گیر جهانی کووید-۱۹، بار دیگر موضوع تقابل یا تعامل حقوق مالکیت فکری و حقوق بشر را مطرح نموده است. حق دسترسی به دارو به عنوان یکی از مصادیق حق سلامت و دسترسی به داروهای حیاتی به عنوان بخشی از حق حیات و یک حق بشری، امروزه و با گسترش جهانی کرونا با چالش مواجه شده است...»^۱

۱.۱. ضرورت رجوع به مجوزهای اجباری در زمینه حق اختراع

به نظر می‌رسد ماهیت ملی و فردی حقوق مالکیت فکری و به ویژه حق اختراع، به نوعی به مقابله با مدیریت کلی و مؤثر بحران سلامتی نظیر کووید-۱۹ برخاسته است.^۲ بر اساس آمارهای ارائه شده از سوی سازمان جهانی مالکیت فکری، صنعت دارو، بخشی است که به طور وسیعی به ثبت اختراعات دارویی برای تأمین مالی سرمایه‌گذاری خود و تحقیق و توسعه (R&D) اقدام می‌کند. منطق صنعت این است که هزینه‌های مرتبط با تحقیقات در مقایسه با تولید بسیار گزاف است. در نتیجه اگر ابداع بدون حمایت فاش شود، بهره‌مندی از نتایج آن محل تأمل خواهد بود. در نتیجه اعطای حق اختراع، قدرت انحصاری موقتی برای تولیدکننده ایجاد می‌کند که مانع رقابت می‌شود و به کنترل میزان تولید می‌انجامد.^۳

با توجه به تلاش‌های وسیعی که در لابراتورهای جهان در راستای تحقیق برای یافتن درمان کووید-۱۹ انجام می‌گیرد، اندیشیدن به سازوکارهای قانونی برای تسهیل بهره‌برداری کیفی و کمی از حق اختراع برای مقابله با واگیری ویروس کرونا و ممانعت از ظهور مجدد آن طبیعی به نظر می‌رسد. در اولین اظهارنظرهای حقوقی در ایران راجع به رابطه بین کووید-۱۹ و حقوق مالکیت فکری گفته شده است: «در طول چند دهه اخیر، بسیاری از کشورهای درحال توسعه، از

۱. عزیزی مرادپور، حمید، بحران کرونا و حقوق بین‌المللی مالکیت فکری، تالار گفتگوی تخصصی حقوقی و سیاسی بین‌المللی انجمن ایرانی سازمان ملل متحد، مندرج در:

<https://unstudies.ir/IAUNS-Forum/>

۲. Ibid.

۳. Phillipe Frouté, *La pandémie de covid-19 remet en question le droit de la propriété intellectuelle*, 2 Juliet 2020, in <https://theconversation.com/medicaments-la-pandemie-de-covid-19-remet-en-question-le-droit-de-la-proprieete-intellectuelle-141650>.

این سیاست جهت بهبود وضعیت دسترسی به درمان‌های دارویی که توسط پتنت‌های دارای مالکیت خارجی حفاظت می‌گردد، استفاده نموده‌اند و این بار نیز در صورت کشف داروی کرونا، استفاده از آن محتمل است. ... به نظر می‌رسد، این ویروس جدید که بسیاری از سیستم‌های بهداشتی، اجتماعی و حکومتی بشر در کشورهای مختلف را به چالش کشیده است، آزمونی بزرگ برای سیستم‌های مالکیت فکری نیز به شمار می‌آید. باید منتظر نشست و دید که آیا سیستم‌های مالکیت فکری، از این آزمون نیز سربلند بیرون آمده و نقش بسزای خود در تولید و توسعه نوآوری را ایفا می‌کنند؟^۱

به نظر برخی حقوقدانان، «پدیده تغییر جزئی در داروهای موجود برای مقابله با بیماری کرونا با هدف دریافت پتنت جدید یکی از رویکردهای منفی نظام مالکیت فکری است؛ چون باعث گسترش مدت انحصار شده و مانع از تولید ارزان همان دارو توسط شرکت‌های تولیدکننده داروهای ژنریک می‌شوند. شرکت آمریکایی گیلد یک درمان بالقوه مبتنی بر داروی تجاری موجود در بازار به نام رمدسویر را مطرح نموده است و سعی در ترغیب سازمان غذا و داروی آمریکا دارد تا با استناد به قانون دارویی آمریکا دارد حداقل برای هفت سال از حق انحصاری این شرکت در خصوص داروی مذکور حمایت شود»^۲.

در گزارش منتشر شده در سال ۲۰۱۹ توسط سازمان جهانی مالکیت فکری، حدود ۱۵۶ کشور یا سرزمین استثنای مرتبط با مجوزهای اجباری را که امکان استفاده از حق اختراع بدون اجازه صاحب حق را فراهم می‌سازد، پذیرفته‌اند.^۳ این مطالعات نشان می‌دهد که اگر تمامی پروانه‌های اختراع صادرشده را در نظر بگیریم، این سازوکار به ندرت مورد استفاده قرار می‌گیرد. ولی در برخی کشورها نظیر برزیل، کانادا و ایالات متحده آمریکا «وجود چنین مقرراتی یا اعلام قصد

۱. فهیم پور، وحید و باقر صاد، راهکارهای درمانی کرونا از منظر حقوق مالکیت فکری، مندرج در سایت کانون پتنت ایران، معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، ۲۲ اسفند ماه ۹۸، نک:

<https://patentoffice.ir/paper/5145/>

۲. عزیزی مراد پور، حمید، پیشین.

3. **Organisation Mondiale de propriété intellectuelle**, Comité permanent du droit des brevets, Projet de document de référence sur l'exception relative à la concession de licences obligatoires ; 24-27 Juin 2019 in https://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/fr/scp_30/scp_30_3-main1.pdf, 21 mai 2019.

استناد به آن، دارندگان حق اختراع را به انعقاد قراردادهای بهره‌برداری (لیسانس) برانگیخته است. در نتیجه امکان صدور مجوز اجباری می‌تواند به یک ابزار سیاسی بدل شود»^۱.

برای استفاده از مجوزهای اجباری، ماده ۳۱ موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های تجاری مالکیت فکری «تریپس»^۲ ۱۹۹۴ که امضاکنندگان آن اکثریت کشورهای جهان به عنوان اعضای سازمان تجارت جهانی هستند، شرایط خاصی را پیش‌بینی کرده است. بر اساس بند (ب) ماده ۳۱، «استفاده بدون اجازه پدیدآورنده از اختراع مجاز نخواهد بود، مگر اینکه قبل از چنین استفاده‌ای، شخصی که خواهان استفاده است برای اخذ اجازه مطابق شرایط و شیوه‌های تجاری معقول از صاحب حق تلاش کرده، مشروط بر اینکه تلاش‌های وی در مهلت معقولی به نتیجه نرسیده باشد. هریک از کشورهای عضو می‌تواند در وضعیت اضطراری ملی یا سایر اوضاع احوال خیلی اضطراری یا در صورت استفاده عمومی برای اهداف غیرتجارتی این مهلت‌ها در نظر نگیرد»^۳.

اعلامیه راجع به موافقت‌نامه تریپس و سلامتی عمومی که در چهارمین کنفرانس سازمان تجارت جهانی در دوحه در تاریخ ۱۴ نوامبر ۲۰۰۱ پذیرفته شد، چندین گرایش در خصوص تفسیر و اجرای ماده ۳۱ موافقت‌نامه راجع به مجوزهای اجباری و آنچه می‌تواند «وضعیت اضطراری ملی یا سایر اوضاع و احوال خیلی اضطراری» را تشکیل دهد، مطرح شده است. اعلامیه تصریح می‌کند که کشورهای عضو می‌پذیرند موافقت‌نامه تریپس مانع از اتخاذ تدابیر لازم برای حمایت از سلامت عمومی نمی‌شود و نباید بشود. در نتیجه، ضمن تکرار تعهدشان نسبت به موافقت‌نامه تریپس، کشورهای عضو تأکید می‌کنند که این موافقت‌نامه می‌تواند به طریقی تفسیر و اجرا شود که بر حقوق اعضای سازمان تجارت جهانی برای حمایت از سلامتی عمومی، به‌ویژه دسترسی به تمامی داروها منجر شود. این اعلامیه، مفهوم وضعیت اضطراری را مورد تصریح قرار می‌دهد و تأکید می‌کند: «هر یک از اعضا اختیار دارند در مورد آنچه وضعیت اضطراری ملی یا سایر

1. François Pochart, **License d'office: une application dans la crise du covid-19 en France ?** In <https://www.august-debouzy.com/fr/blog/1538-licences-doffice-une-application-dans-la-crise-du-covid-19-en-france, 05/05/2020>.

2. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (Trip's).

3. b) une telle utilisation pourra n'être permise que si, avant cette utilisation, le candidat utilisateur s'est efforcé d'obtenir l'autorisation du détenteur du droit, suivant des conditions et modalités commerciales raisonnables, et que si ses efforts n'ont pas abouti dans un délai raisonnable. Un Membre pourra déroger à cette prescription dans des situations d'urgence nationale ou d'autres circonstances d'extrême urgence ou en cas d'utilisation publique à des fins non commerciales.

اوضاع و احوال خیلی اضطراری را تشکیل می‌دهد تصمیم‌گیری کنند، با قبول این که بحران‌های مرتبط با سلامت عمومی، از جمله بحران‌های مرتبط با ایدز، سل، مالاریا و سایر بیماری‌های واگیردار می‌تواند وضعیت اضطراری ملی یا سایر اوضاع و احوال خیلی اضطراری تلقی شود.^۱

تردیدی نیست که کووید-۱۹ یا ویروس کرونا با توجه به شیوع جهانی آن و گرفتن ده‌ها هزار قربانی در سراسر دنیا، از مصادیق بارز اوضاع و احوال خیلی اضطراری نه تنها در سطح ملی، بلکه در سطح بین‌المللی محسوب می‌شود. به همین دلیل برخی کشورها نظیر فرانسه، آلمان و کانادا تدابیر فوق‌العاده برای آسان‌سازی شرایط رجوع به لیسانس اجباری را آغاز کرده‌اند.^۱ دبیرکل سازمان جهانی بهداشت نظر مساعد خود را در خصوص دسترسی آزاد به داروها، واکسن‌ها و تولیدات مرتبط با تشخیص مورد استفاده برای رویارویی با کووید-۱۹ یا دسترسی به مجوزهای بهره‌برداری در این مورد با شرایط معقول برای تمامی کشورها نشان داده است.^۲

در سطح اتحادیه اروپا، دستورالعمل اروپایی CE/۹۸/۴۴ پارلمان اروپا و شورای اروپا مورخ ۶ ژوئیه راجع به حمایت حقوقی از ابداعات زیست‌فناورانه (موسوم به دستورالعمل اتحادیه اروپا راجع به ابداعات زیست‌فناورانه) و آیین‌نامه اتحادیه اروپا به شماره ۸۱۶/۲۰۰۶ پارلمان اروپا و شورای اروپا مورخ ۲۷ می ۲۰۰۶ راجع به اعطای مجوزهای اجباری برای پروانه‌های اختراع ناظر به تولید محصولات دارویی مرتبط با صادرات به کشورهای مواجه با سلامت عمومی مبنای حقوقی مجوزهای اجباری در سطح اتحادیه اروپا را تشکیل می‌دهد. مقررات اتحادیه اروپا به شماره ۸۱۶/۲۰۰۶ اجرای سیستم برقرار شده به موجب تصمیم سازمان تجارت جهانی راجع به اعمال بند ۶ اعلامیه دوحه مورخ ۳۰ اوت ۲۰۰۳ را مدنظر قرار داده است. این مقررات، تشریفات یکنواختی برای مجوزهای اجباری در خصوص اختراعات و گواهی‌های تکمیلی حمایتی راجع به تولید و فروش محصولات دارویی پیش‌بینی کرده است، مشروط بر اینکه این محصولات برای صادرات به کشورهای واردکننده مورد قبول که به چنین محصولاتی برای مقابله با مشکلات مرتبط با سلامت عمومی نیاز دارند، اختصاص داشته باشد. این آیین‌نامه سند قانونی الزامی محسوب

1. Ibid.

2. I also want to thank the President of Costa Rica, President Carlos Alvarado, and the Health Minister, Daniel Salas, for their proposal to create a pool of rights to tests, medicines and vaccines, with free access or licensing on reasonable and affordable terms for all countries. in <http://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---april-6-2020>.

می‌شود و در کلیت خود باید در سرزمین اتحادیه اروپا اجرا شود. علاوه بر دو سازوکار حقوقی فوق، پارلمان اروپا در ۲ می ۲۰۱۷ قطعنامه‌ای راجع به راه‌حل‌های اتحادیه اروپا برای بهبود دسترسی به داروها تصویب کرده است. به ویژه بند ۵۱ قطعنامه مقرر به این نکته اشاره می‌کند که موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی راجع به جنبه‌های تجاری مالکیت فکری «تریپس» دارای برخی نرمش‌ها در زمینه حق اختراع مثل مجوزهای اجباری همراه است که می‌تواند قیمت‌ها را کاهش دهد و همانند ابزاری مؤثر به کار گرفته شود.

در برخی کشورها، مجوزهای اجباری بر رویه‌های ضد رقابتی استوار است. از جمله در سوئیس برای اصلاح رویه‌های ضد رقابتی، مجوزهای اجباری می‌تواند در خصوص ابداعات مرتبط با محصول یا فرایند تشخیص انسانی واگذار شود.

در فرانسه، قانون اضطراری شماره ۲۹۰-۲۰۲۰ مورخ ۲۳ مارس ۲۰۲۰ برای مقابله با کووید-۱۹، ماده ۱۵-۳۱۳۱ را وارد قانون سلامتی عمومی^۱ وارد کرده است. این ماده به ویژه به نخست وزیر اجازه می‌دهد، زمانی که وضعیت اضطراری اعلام می‌شود و صرفاً برای تضمین سلامت عمومی:

- دستور مصادره تمامی اموال و خدمات لازم برای مبارزه با فاجعه سلامتی و همچنین تمامی اشخاص لازم برای کارکرد این خدمات یا استفاده از این اموال را بدهد؛
- هرگونه تدبیری که امکان دسترسی بیماران به داروهای لازم برای ریشه‌کن کردن فاجعه سلامتی اتخاذ کند؛

این تصمیمات باید «کاملاً متناسب با خطر سلامتی رخ داده و اوضاع و احوال زمانی و مکانی باشد» و «بلافاصله پس از رفع نیاز خاتمه یابند». به علاوه، خسارت‌های ناشی از مصادره باید مطابق قانون دفاع^۲ (ماده ۱-۲۲۳۴ و به بعد) پرداخت شود.

این متن قانونی به مباحثات طولانی در مجلس ملی فرانسه منجر شده که در جریان آن وزیر بهداشت فرانسه تصریح کرده است: «من اعمال مجوزهای اجباری یا تعیین سقف برای قیمت داروهایی را که در فرانسه تولید نمی‌شود رد نمی‌کنم، برای مثال در خصوص محصولات که

1. Code de la santé publique.

2. Code de la défense.

مؤثر بودن آن‌ها به اثبات رسیده و توقیف داروهایی را که ممکن است از فرانسه خارج شود، زیرا سازوکارهای بسیار پیچیده باعث از دست رفتن زمان می‌شود».

در خصوص نظام موجود در حقوق فرانسه در خصوص مجوزهای الزام‌آور، باید گفت قانون مالکیت فکری فرانسه دو نوع «مجوزهای اجباری»^۱ و «مجوزهای اداری»^۲ پیش‌بینی کرده است. لیسانس‌های اجباری که در خصوص گونه‌های گیاهی و اختراعات مورد استفاده قرار می‌گیرد، در واقع مجوزهای قضایی هستند و در نتیجه تصمیمات قضایی واگذار می‌شوند. اصطلاح «مجوزهای اداری» به مجوزهای اداری اطلاق می‌شود؛ یعنی در نتیجه تصمیمات قوای عمومی در صورت تحقق برخی شرایط، از جمله در صورتی که سلامت عمومی اقتضا نماید، صادر می‌شود (ماده ۱۶-۶۱۳ L و ۱۰-۶۱۳ R قانون مالکیت فکری). با این حال، شرایط اعمال مجوزهای اداری در زمینه سلامت عمومی و سازوکاری که در این خصوص باید رعایت شود، پیچیده است؛ به نحوی که این سیستم هرگز توسط قوای عمومی در فرانسه به مرحله اجرا در نیامده است و از دید برخی حقوقدانان فرانسوی، برخلاف عنوان آن برای مقابله با فاجعه سلامتی ایجاد شده در نتیجه کووید-۱۹ ناتوان است.

در حقیقت برای استفاده از سازوکار مجوزهای اداری در حقوق فرانسه، به عنوان اولین شرط، ضرورت دارد که پروانه حق اختراع پیش‌تر صادر شده باشد. در نتیجه، برای اختراعاتی که هنوز در مرحله ادعاست، اعمال مقررات مجوز اجباری امکان‌پذیر نیست. این امر استفاده از سازوکار مجوز خودکار برای بحران سلامتی کنونی ناشی از کووید-۱۹ را به شدت محدود می‌سازد. به عنوان مثال، اگر تحقیقات علمی منجر به کشف ملکول جدیدی شود که امکان درمان ویروس کرونا را فراهم می‌سازد، ابتدا درخواست صدور پروانه اختراع تودیع می‌شود. ولی صدور پروانه حتی ممکن است چندین سال به طول انجامد، در نتیجه مجوز اداری موضوع ماده ۱۶-۶۱۳ بلافاصله قابل اعمال نخواهد بود.^۳

در حقوق ایران، ماده ۱۷ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۷، ناظر به مجوزهای اجباری یا بهره‌برداری بدون موافقت مالک از اختراع است. این ماده در ۷ بند به طور مفصل شرایط استفاده دولت یا شخص مجاز از طرف آن از اختراع را تشریح کرده

1. Licences obligatoire.
2. Licences d'office.
3. François Pochart, Op.cit.

است. در آنچه به کووید-۱۹ یا ویروس کرونا مربوط می‌شود، به نظر می‌رسد، قسمت اول بند (الف) ماده ۱۷ این قانون می‌تواند مورد استناد قرار گیرد: «الف- در مواردی که با نظر وزیر یا بالاترین مقام دستگاه ذی‌ربط منافع عمومی مانند امنیت ملی، تغذیه، بهداشت یا توسعه سایر بخش‌های حیاتی اقتصادی کشور اقتضا کند که دولت یا شخص ثالث از اختراع بهره‌برداری نماید... موضوع در کمیسیونی مرکب از رئیس سازمان ثبت اسناد و املاک کشور، یکی از قضات دیوان عالی کشور با معرفی رئیس قوه قضائیه، دادستان کل کشور، نماینده رئیس‌جمهور و وزیر یا بالاترین مقام دستگاه ذی‌ربط مطرح و در صورت تصویب، با تعیین کمیسیون مذکور، سازمان دولتی یا شخص ثالث بدون موافقت مالک اختراع، از اختراع بهره‌برداری می‌نماید».

برخی حقوقدانان در خصوص بحران بهداشتی در کشور که می‌تواند مبنای صدور مجوزهای اجباری قرار گیرد، گفته‌اند: «وقتی... به دلیل شیوع یک بیماری خطرناک در کشور جان بسیاری از افراد بشر در معرض خطر قرار دارد، به استناد حق تقدم حق حیات و سلامت بر حق مالکیت خصوصی و برپایه جنبه اجتماعی حق مالکیت خصوصاً در زمینه دارو، دولت مجاز باشد که به یاری افراد متبوع خود شتافته و با صدور مجوز اجباری، زمینه دسترسی بیماران به دآوری ثبت شده را میسر سازد».^۱ برخی دیگر در توجیه حفظ بهداشت عمومی جامعه برای اعطای مجوزهای اجباری بهره‌برداری معتقدند: «در جهان امروزی که بیماری‌های گوناگونی از قبیل ایدز و اعتیاد، دامن‌گیر افراد انسانی شده، قابلیت دسترسی عموم و بیماران به داروهای درمانی از اهمیت بسیار حیاتی برای جوامع انسانی و منافع جمعی برخوردار است. لذا هنگامی که به‌عنوان مثال، داروسازی دارویی را برای درمان اعتیاد و یا ایدز ساخته و آن را به ثبت رسانده، اگر از عرضه آن به بیماران به میزان کافی و در قیمت‌هایی که در استطاعت آنها است، خودداری کند یا باوجود اینکه داروها را به آنها عرضه می‌کند، میزان عرضه او با میزان نیاز جامعه نامتناسب باشد و خود او قادر به عرضه متناسب نباشد، اعطای مجوز اجباری بهره‌برداری می‌تواند مشکل‌گشا باشد. با صدور مجوزهای

۱. صادقی، محسن، *حمایت از ابداعات دارویی و الحاقی به سازمان تجارت جهانی*، بنیاد حقوقی میزان، چاپ اول، ۱۳۸۷، صص ۵۲۸-۵۲۹.

مذکور، نیاز جامعه و بیماران به داروها از طریق تولید انبوه و متناسب توسط دولت یا اشخاص مجاز از طرف آن برآورده می‌شود و بهداشت عمومی و منافع جمعی تأمین می‌گردد.^۱

به نظر می‌رسد اعمال مقررات مرتبط با مجوزهای اجباری موضوع ماده ۱۷ قانون اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری در عمل با مشکلاتی مشابه آنچه حقوق فرانسه با آن روبروست، مواجه خواهد بود. در حقیقت، لازمه استفاده از سازوکار مجوزهای اجباری در حیطه اختراعات این است که اختراع پیش‌تر به ثبت رسیده باشد و مخترع یا صاحب حق اختراع از تولید انبوه یا واگذاری حقوق خود به دیگران، در خصوص آنچه در ادعای اختراع افشا شده است، خودداری کند. طبیعی است که قبل از ثبت اختراع اساساً موقعیتی برای استفاده از مجوزهای اجباری مرتبط با حق اختراع وجود نخواهد داشت، مگر اینکه دانش فنی و نتایج حاصل از تحقیقات در زمینه کووید-۱۹ اسرار تجاری تلقی شود و با توسل به استثنائات حقوق دارنده این اسرار مورد استفاده دولت‌ها قرار گیرد که در قسمت بعدی به آن خواهیم پرداخت.

در حقوق ایران، علاوه بر ماده ۱۷ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۷، با استناد به بند (۲) ماده ۵ (الف) کنوانسیون پاریس برای حمایت مالکیت صنعتی و تجاری و کشاورزی که ایران در سال ۱۳۳۷ بر اساس «قانون اجازه الحاق دولت ایران به اتحادیه عمومی بین‌المللی معروف به پاریس برای حمایت مالکیت صنعتی و تجاری و کشاورزی» به آن پیوسته است، می‌توان از ساز و کار مجوزهای اجباری استفاده کرد: «هریک از کشورهای عضو اتحادیه اختیار دارد که تدابیر قانونی به‌منظور الزام در اعطای امتیاز بهره‌برداری از حق اختراع را پیش‌بینی نماید تا بدین‌وسیله از سوءاستفاده‌های ناشی از حق اختراعی که واگذار شده است و ممکن است به‌وسیله صاحب اختراع اعمال شود جلوگیری گردد؛ مثل عدم اقدام در بهره‌برداری از اختراع ثبت شده». همان‌طور که برخی حقوقدانان به‌درستی متذکر شده‌اند، این ماده صرفاً سوءاستفاده صاحب حق را از موجبات اعطای مجوزهای اجباری بهره‌برداری می‌داند^۲ و مواردی را که حفظ منافع ملی و امنیت عمومی مستلزم صدور مجوز اجباری باشد، شامل

۱. صادقی، محمود و منصور خاکپور، موجبات اعطای مجوزهای اجباری بهره‌برداری از حقوق مالکیت

فکری، مندرج در مجله نشریه علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، زمستان ۱۳۸۶، شماره ۴، صص ۱۳۱-۶۴.

۲. صادقی، محمود و منصور خاکپور، همان.

نمی‌شود.^۱ در نتیجه به نظر می‌رسد مشکل بتوان به مقررات بند (۲) ماده ۵ (الف) کنوانسیون پاریس برای صدور مجوز اجباری برای بهره‌برداری از اختراعات دارویی که در ایران به ثبت رسیده است، استناد کرد.

نکته مهم دیگری که توجه به آن در خصوص اختراعات دارویی مرتبط با کووید-۱۹ اهمیت دارد، این است که دانش فنی حاصل از تحقیقات علمی به‌عمل‌آمده در این زمینه، اعم از اینکه به فرایند یا محصول مربوط باشد، ممکن است علاوه بر اینکه به‌صورت پایگاه داده یا مجموعه اطلاعات و فرمول‌های نوشتاری باشد، به‌صورت برنامه‌های رایانه‌ای و نرم‌افزار تنظیم شده باشد؛ به‌نحوی که فقط با بهره‌برداری از این نرم‌افزار بتوان از فرایند یا محصول مرتبط با پیشگیری یا درمان ویروس استفاده کرد. در چنین شرایطی استفاده از استثنای مرتبط با مجوزهای اجباری شامل نرم‌افزار نیز خواهد بود، مشروط بر اینکه نرم‌افزار مورد بحث به‌عنوان اختراع ثبت شده باشد. در حقوق ایران،^۲ رویه حاکم بر اداره اختراع اروپایی و ادارات اختراع ایالات‌متحده آمریکا،^۳ امکان اختراعی بودن برنامه‌های رایانه‌ای یا نرم‌افزارها به رسمیت شناخته شده است. بنابراین، در صورتی که برنامه رایانه‌ای اختراع شناخته شود و در عین حال متضمن داده‌هایی باشد که می‌تواند برای پیشگیری از بیماری کووید-۱۹ یا برای درمان آن به کار گرفته شود و مخترع نرم‌افزار یا صاحبان حقوق پس از ثبت آن از تولید انبوه محصول یا واگذاری حق بهره‌برداری از آن به دیگران خودداری کند، تردیدی نیست که امکان استفاده از سازوکار بهره‌برداری اجباری یا لیسانس اجباری در مورد آن وجود خواهد داشت.

۱.۲. ضرورت توسل به نفع عمومی در زمینه اسرار تجاری

همان‌طور که گفته شد، داده‌های مرتبط با اختراعات دارویی از جمله اختراعاتی که می‌تواند برای پیشگیری یا درمان کووید-۱۹ به کار گرفته شود، قبل از آنکه در ادارات اختراع به ثبت برسد، به عنوان اطلاعات افشا نشده یا اسرار تجاری مورد حمایت نظام حقوق مالکیت فکری قرار

۱. حبیب، سعید و مهدی معلی، *حمایت حقوقی از نوآوری‌های زیست فناوری*، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۴، ص ۱۸۵.

۲. ماده ۲ قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۷۹.

۳. نک. زرکلام، ستار و محمد حسن محوری، *حمایت‌های حقوقی از پدیدآورگان نرم افزارهای رایانه‌ای*، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۴، صص ۱۸۲-۲۵۰.

دارد. در حقیقت، دارنده اسرار تجاری می‌تواند با استناد به مقررات فوق در کشورهای عضو مانع از آن شود که اطلاعات و داده‌های دارای ارزش اقتصادی بدون اجازه وی افشا شود.

در عرصه بین‌المللی، موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های تجاری مالکیت فکری سازمان تجارت جهانی معروف به معاهده «تریپس» سال ۱۹۹۴، با استناد به ماده ۱۰ مکرر کنوانسیون پاریس (۱۹۷۶)، ماده ۳۹ خود را به حمایت از اطلاعات افشا نشده اختصاص داده و در چارچوب رویارویی با رقابت ناسالم در قسمت‌های (الف) و (ب) و (ج) بند ۲ خود شرایط چنین حمایتی را بر شمرده است: «الف) سرّی باشند؛ به این مفهوم که برای اشخاصی که به طور معمول با چنین اطلاعاتی سروکار دارند، ناشناخته باقی بماند و به آسانی برای آنان قابل دسترسی نباشد؛ (ب) از آنجاکه این اطلاعات سرّی هستند، باید دارای ارزش تجاری باشند؛ (ج) اقدامات معقول برای حفظ محرمانگی آنها صورت گرفته باشد. از آنجاکه همه کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی این موافقت‌نامه را امضا کرده‌اند، می‌توان گفت عمده کشورهای دنیا حمایت از اسرار تجاری را تحت شرایطی که در ماده ۳۹ فوق‌الذکر گفته شد، پذیرفته‌اند. از سوی دیگر، این معیارها بسیار شبیه معیارهایی هستند که در حقوق اتحادیه اروپا برای تشخیص دانش فنی به مفهوم وسیع کلمه به کار می‌رود.^۱

چنانچه نتیجه تحقیقات علمی برای مقابله جدی و مؤثر با ویروس کرونا، خواه در مرحله پیشگیری و خواه درمان، قابل استفاده باشد و دارنده اسرار تجاری نخواهد آن را افشا کند، وجود حقوق انحصاری شناخته برای وی می‌تواند عموم مردم را از نتایج این تحقیقات بی‌بهره سازد. البته در صورتی که داده‌های مرتبط با این تحقیقات به دلیل جمع نبودن عناصر سه‌گانه اسرار تجاری به‌گونه‌ای که در ماده ۳۹ موافقت‌نامه تریپس آمده است، افشا شود، مشکلی پیش نخواهد آمد. در غیر این صورت، به نظر می‌رسد فقط به استثنای مذکور در بند ۳ ماده ۳۹ تریپس می‌توان اطلاعات یاد شده را بدون رضایت دارنده افشا نمود. بند ۳ یاد شده مقرر می‌دارد: «هنگامی که کشورهای عضو اطلاعات افشا نشده از جمله اطلاعات مرتبط با آزمایش را که تهیه آنها مستلزم تلاش قابل توجهی است به عنوان شرطی برای کسب مجوز بازاریابی محصولات دارویی یا شیمیایی مربوط به کشاورزی که در آن مواد شیمیایی جدیدی به کار رفته است لازم می‌دانند، از چنین اطلاعاتی در مقابل استفاده تجاری غیرمنصفانه حمایت خواهند کرد، مگر در مواردی که این افشا برای حمایت از عامه ضرورت داشته باشد یا اقداماتی برای تضمین حمایت از اطلاعات در مقابل استفاده غیرمنصفانه به عمل آمده باشد».

1. Jacque Azéma, Jean-Christophe Galloux, (2006), "Droit de la propriété industrielle", éd: Dalloz, p.554, n. 933.

در تفسیر این بند گفته شده است: «... حمایت از نفع عمومی آن چنان اهمیت دارد که حتی می‌توان محرمانه بودن را که مهمترین ویژگی تمام مصادیق موردحمایت در ماده ۳۹ تریپس است، به نفع آن نادیده گرفت. ... با دیدی کلی‌نگر و همه‌جانبه می‌توان یکی از دلایل حمایت از این داده‌ها را اقتضائات نفع عمومی دانست. حال اگر شرایطی پیش بیاید که در اثر آن، حمایتی که قرار داده است به نفع عموم تمام شود، در عمل به عکس خود مبدل شود، طبیعی است که چنین چیزی قابل پذیرش نخواهد بود. به نظر می‌رسد ذیل بند ۳ ماده ۳۹ نیز از همین منطق پیروی کرده و خواسته است تا از چنین حالتی ممانعت به عمل بیآورد. لازم به ذکر است که قاعده تشخیص اقتضای نفع عمومی و در نتیجه، جواز افشا تا حد زیادی به وضعیت داخلی کشورها وابسته است؛ زیرا نفع عمومی مفهومی سیال و قابل انعطاف است و نمی‌توان ضابطه مشخص و جهان‌شمولی را درباره آن ارائه نمود. البته در نفع عمومی بودن بعضی از مصادیق، از جمله سلامت عمومی کمتر بتوان تردید کرد»^۱. در نتیجه به جرأت می‌توان گفت، اگر یک بنگاه یا مؤسسه تحقیقاتی موفق به کشف دارویی برای پیشگیری یا درمان کووید-۱۹ شود و درصدد برآید با استفاده از حقی که ماده ۳۹ تریپس برای وی در زمینه حمایت از اسرار تجاری شناخته با هدف بالا بردن قیمت دارو یا ایجاد انحصار در بازار این دارو از افشای آن خودداری کند، بدون شک منافع عموم ایجاب می‌کند مجوز اجباری در این زمینه توسط کشورهای عضو اعطا و نتایج تحقیقات برای همگان افشا شود.

در این راستا چنانچه داده‌های متضمن اسرار تجاری مرتبط با پیشگیری یا درمان کووید-۱۹ از طریق تدابیر فنی^۲ محافظت شده باشد،^۳ به نظر می‌رسد با استناد به منافع عموم که سلامتی از

۱. انصاری، باقر و حسین زند، **حمایت از داده‌های آزمایشی در نظام مالکیت فکری**، مندرج در مجله پژوهش حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی ۱۳۹۵، صص ۱۰۹-۱۳۱.

2. Technical Measures.

۳. به موجب بند ۳ ماده ۶ دستورالعمل اروپایی ۲۰۰۱ راجع به هماهنگ‌سازی برخی جنبه‌های حق مولف و حقوق مرتبط در جامعه اطلاعاتی: «منظور از تدابیر فنی، هرگونه فناوری، ابزار یا ترکیبی از آنهاست که در محدوده عادی کارکردشان، ممانعت یا محدودیت اعمال غیرمجاز توسط دارنده حق مولف یا حقوق مرتبط یا حق مولف مقرر در قانون یا حقوق خاص ۳ مقرر در فصل سوم دستورالعمل اروپایی سال ۱۹۹۶ را نسبت به آثار یا سایر موضوعات مورد حمایت هدف قرار داده است». برابر قسمت دوم این بند، تدابیر فنی زمانی مؤثر شناخته می‌شوند که استفاده از یک اثر مورد حمایت یا سایر موضوعات مشمول حمایت توسط صاحبان حقوق و به یاری یک رمز دسترسی یا یک شیوه حمایتی نظیر رمزنگاری، یا سایر اشکال انتقال آثار یا موضوعات مورد حمایت یا یک ساز و کار کنترل کپی برای نیل به این هدف کنترل شود. برای ملاحظه ابعاد حقوقی مختلف مرتبط با تدابیر فنی حمایت از حقوق مالکیت فکری نک: زرکلام، ستار، **مدیریت دیجیتال حقوق مالکیت ادبی و هنری**، فصلنامه حقوق پزشکی (علمی - پژوهشی)، زمستان ۱۳۹۵، صص ۳۷-۷۵.

مصادیق بارز آن است، بتوان ممنوعیت دور زدن و خنثی کردن این تدابیر را نادیده گرفت و به داده محتواهای مرتبط با سلامتی عمومی دسترسی پیدا کرد. البته باید توجه داشت که در محدودیت‌ها و مستثنیات حمایت حقوقی از تدابیر فنی که در معاهدات واپیو یا دستورالعمل‌های اروپایی و برخی کشورها نظیر فرانسه و ایالات متحده آمریکا شناخته شده،^۱ از نفع عمومی نام برده نشده است. با این حال، زمانی که دسترسی عموم به داده‌های سرّی مرتبط با کنترل یا درمان کووید-۱۹ با استناد به نفع عمومی مجاز شمرده شود، تردیدی نیست که لازمه این دسترسی دور زدن تدابیر فنی و خنثی کردن آنها خواهد بود.

در آنچه به اسرار تجاری در حقوق ایران مربوط می‌شود، هر چند ایران عضو سازمان تجارت جهانی نیست و در نتیجه به موافقت‌نامه تریپس نپیوسته است، ماده ۶۴ قانون تجارت الکترونیکی هدف از جرم‌انگاری تحصیل غیرقانونی اسرار تجاری را حمایت از رقابت‌های مشروع و عادلانه دانسته و همانند ماده ۳۹ موافقت‌نامه تریپس، اسرار تجاری را با حقوق رقابت پیوند زده است. از سوی دیگر، بند (ح) ماده ۴۵ قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهارم قانون اساسی مصوب ۱۳۸۷/۳/۲۵ مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز ترغیب، تحریک و یا وادار ساختن یک یا چند سهامدار، صاحب سرمایه، مدیر یا کارکنان بنگاه و یا شرکت رقیب به ... و افشای اسرار را در صورتی که منجر به اخلاف در رقابت شود، ممنوع دانسته است. با جمع بین ماده اخیر و ماده ۶۴ قانون تجارت الکترونیکی، می‌توان نتیجه گرفت که در حقوق ایران نیز همانند موافقت‌نامه تریپس حمایت از اسرار تجاری با هدف حمایت از رقابت عادلانه و مشروع صورت گرفته است.^۲

با این حال، برخلاف موافقت‌نامه تریپس، مستثنیات حقوق دارنده اسرار تجاری در حقوق ایران، حتی در بستر مبادلات الکترونیکی، به رسمیت شناخته نشده است. از آنجا که جمهوری اسلامی ایران هنوز به سازمان تجارت جهانی و به تبع آن به موافقت‌نامه تریپس ملحق نشده است، طبیعتاً امکان استناد به استثنای پیش‌بینی شده در بند ۳ ماده ۳۱ آن در خصوص اسرار تجاری متضمن

۱. در مورد این محدودیت‌ها و مستثنیات نک: ستار زرکلام، همان.

۲. زرکلام، ستار، حمایت از نرم افزارها یا برنامه‌های رایانه‌ای با توسل به نظام اسرار تجاری، نشریه حقوق تطبیقی نامه مفید، سال یازدهم، بهار و تابستان ۱۳۹۴، شماره ۱، پیاپی ۱۰۳، ص ۱۱۷.

ابداعات و اکتشافات مرتبط با کووید-۱۹ در ایران وجود نخواهد داشت. در نتیجه داده‌های حاوی ابداعات دارویی پیش‌گیری کننده از ویروس کرونا یا درمان آن، اعم از اینکه مربوط به فرایند یا محصول باشد، فقط زمانی قابل افشا خواهد بود که به عنوان اختراع ثبت شود و دولت یا اشخاص مأذون از دولت با استناد به ماده ۱۷ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۷ بتوانند دارنده حق اختراع را مجبور به انعقاد قرارداد واگذاری حق بهره‌برداری نمایند. در نتیجه، همان‌طور که ملاحظه می‌شود، نظام حقوق مالکیت صنعتی ایران، چه در حوزه اختراعات و چه در زمینه اسرار تجاری از ظرفیت کافی و مؤثر برای مقابله با بحران‌های سلامتی نظیر کووید-۱۹ برخوردار نیست. در حقیقت سازوکار مجوزهای اجباری برای ملزم کردن مخترع به واگذاری حق بهره‌برداری از ابداعات در زمینه ویروس کرونا فاقد کارایی لازم است. در زمینه اسرار تجاری نیز علاوه بر اینکه مقررات قانونی داخلی بسیار ناقص هستند، در آنچه به حقوق بین‌الملل مالکیت فکری ایران مربوط می‌شود، کنوانسیون پاریس - که ایران به آن پیوسته - همان‌طور که گفته شد، راه‌حل قانونی مناسبی برای دسترسی به اسرار تجاری در شرایط بحران‌های سلامتی ارائه نمی‌دهد و سرانجام ایران هنوز به سازمان تجارت جهانی و به تبع آن به موافقت‌نامه تریپس ۱۹۹۴ ملحق نشده و طبیعتاً امکان استناد به آن در حیطه اسرار تجاری (به ویژه ماده ۳۱ آن)، علی‌رغم انتقادات جدی که بر آن وارد است، وجود ندارد.

۲. ضرورت تمدید مهلت‌های قانونی در حیطه حقوق مالکیت صنعتی

یکی از آثار فوری بحران سلامتی ناشی از شیوع کووید-۱۹ در حیطه حقوق مالکیت فکری تمدید مهلت‌های قانونی در زمینه علائم تجاری، اختراعات و طرح‌های صنعتی است. در حقوق ایران، تاکنون هیچ‌گونه مقرراتی در این خصوص تصویب نشده است.

باین‌حال، در سطح اتحادیه اروپا، مقررات مشخصی در این مورد تدوین شده است. هرچند اداره مالکیت فکری اتحادیه اروپا تأکید می‌کند که فعالیت‌های آن اداره تا حد امکان کماکان ادامه پیدا خواهد کرد، ولی به‌موجب تصمیم مدیر اجرایی این اداره به شماره ۳-۲۰-EX در تاریخ ۱۶ مارس تمامی مهلت‌هایی که بین ۹ مارس و ۳۰ آوریل ۲۰۲۰ منقضی می‌شوند تا اول می ۲۰۲۰ یا در عمل تا ۴ می ۲۰۲۰ تمدید می‌شود. همچنین بر اساس تصمیم اداره اختراعات اروپایی تا اطلاع ثانوی تمامی رسیدگی‌های شفاهی، تا ۳۰ آوریل ۲۰۲۰ در چارچوب تشریفات

آزمون یا اعتراض تمدید می‌شوند؛ جز در خصوص رسیدگی‌های شفاهی که به صورت ویدئوکنفرانس پیش‌تر قطعی شود یا توسط متقاضی موردپذیرش قرار گیرد. درباره تشریفات آزمون اختراعات، بر اساس تصمیم رئیس اداره اختراعات اروپایی که در تاریخ ۱ آوریل ۲۰۲۰ اتخاذ شده، اصلی برقرار شده که به موجب آن رسیدگی‌های شفاهی به ادعاهای اختراع در مقابل شعب آزمون، از این پس به صورت ویدئوکنفرانس برگزار خواهد شد. این قاعده در خصوص تمامی رسیدگی‌های شفاهی که در خصوص آنها از تاریخ ۲ آوریل ۲۰۲۰ اخطار ارسال شده و همچنین برای رسیدگی‌هایی که قبل از این تاریخ ابلاغ شده یا باید بعد از ۱۷ آوریل ۲۰۲۰ برگزار شود و یا متقاضی اختراع پذیرفته است که از طریق ویدئوکنفرانس برگزار شود، اعمال خواهد شد. طرح پیلوتی برای تعمیم این اصل در چارچوب تشریفات مرتبط با اعتراضات پیش‌بینی شده است. در عین حال، تمامی مهلت‌هایی که در ۱۵ مارس ۲۰۲۰ یا بعد از این تاریخ خاتمه پیدا می‌کنند، تا ۱۷ آوریل ۲۰۲۰ تمدید می‌شود. این مهلت موضوع تمدید جدید تا ۴ می ۲۰۲۰ خواهد بود.

تمدید مهلت‌ها شامل مهلت‌های زیر می‌شود:

- پرداخت مالیات تودیع علامت موضوع ماده ۳۲ مقررات اتحادیه اروپا راجع به علائم تجاری؛
 - حق تقدم موضوع بند ۱ ماده ۳۴ مقررات اتحادیه اروپا راجع به علائم تجاری و ماده ۴ مقررات راجع به طرح‌ها و مدل‌های اروپایی؛
 - تقدم ارائه موضوع بند ۱ ماده ۳۸ مقررات اتحادیه اروپا راجع به علائم تجاری و ماده ۴۴ مقررات راجع به طرح‌ها و مدل‌های اروپایی؛
 - مهلت اعتراض موضوع بند ۱ ماده ۴۶ مقررات اتحادیه اروپا راجع به علائم تجاری؛
 - تغییر موضوع ماه ۱۳۹ مقررات اتحادیه اروپا راجع به علائم تجاری؛
 - تعلیق انتشار طرح یا مدل موضوع ماده ۵۰ مقررات راجع به طرح‌ها و مدل‌های اروپایی.^۱
- از سوی دیگر، سازمان جهانی مالکیت فکری در یادداشت مورخ ۹ آوریل ۲۰۲۰ راجع به تقاضاهای اختراعات در چارچوب سیستم بین‌المللی اختراعات تاکید کرده است که در صورت عدم

1. Office de l'union européenne pour la propriété intellectuelle(EUIPO), Propagation des délais dans le contexte de l'épidémie de Covid-19 délais concerné, nature de la propagation et communication aux usagers, in <https://www.euipo.europa.eu/ohimportal/fr/news/-/action/view/5657728>, 19 mars 2020.

رعایت مهلت‌ها در برابر ادارات اختراع، شیوع بیماری کرونا را همانند مصداق فورس مازور تلقی خواهد کرد.^۱

در حقوق داخلی کشورها نیز موضوع تمدید مهلت‌های قانونی در خصوص حقوق مالکیت صنعتی مورد توجه قانون‌گذاران قرار گرفته است که در اینجا به‌عنوان نمونه و به طور خلاصه به کشور کانادا اشاره می‌شود.

در کشور کانادا بر اساس آگهی مرکز مالکیت فکری آن کشور، تمامی مهلت‌های مقرر شده توسط قانون راجع به اختراعات، قانون علائم تجاری و قانون راجع به طرح‌ها و مدل‌ها در دوره زمانی بین ۱۶ مارس تا ۳۰ آوریل ۲۰۲۰، به دلیل شیوع کووید-۱۹ به اول می ۲۰۲۰ منتقل می‌شود. این انتقال به اعلامیه اصلی این دفتر راجع به مهلت‌های مرتبط با دوره زمانی ۱۶ تا ۳۱ مارس ۲۰۲۰ و اعلامیه ۲۷ مارس ۲۰۱۰ اضافه می‌شود. در صورتی که بحران ناشی از کووید-۱۹ ادامه پیدا کند، مرکز مالکیت فکری کانادا می‌تواند با تمهیدهای دیگری هم موافقت کند. در این مدت، مرکز مالکیت فکری کانادا اعلام کرده است که دفاتر آن مرکز همچنان باز خواهند بود؛ هرچند مشتریان باید منتظر تأخیرهای طولانی در خدماتی باشند که توسط مرکز ارائه می‌شود. این مرکز توصیه کرده است که از خدمات برخظ (آن لاین) که همواره در دسترس است، برای تمامی عملیات استفاده شود و تصریح می‌کند که دفاتر استانی می‌توانند در آنچه به ادامه فعالیت‌هایشان مربوط است، تصمیمات خاص خود را اتخاذ کنند. به علاوه، دادگاه فدرال و دادگاه تجدیدنظر فدرال کانادا فعالیت‌های خود را با توجه به کووید-۱۹ تغییر داده و برخی مهلت‌ها و دادرسی‌هایی را که به در دوره زمانی ۱۶ مارس تا ۱۷ آوریل مربوط بوده است، به حالت تعلیق در آورده‌اند.^۲

1. WIPO, Le Bureau international interprète la disposition du PCT relative à l'excuse de retards comme s'appliquant à la pandémie de COVID-19 et recommande aux offices du PCT de modifier certaines pratiques, in https://www.wipo.int/pct/fr/news/2020/news_0009.html/

2. J. Bradley White, Lillian Wallace, Nicole Dinaut, Clark Holden, Maryann O'Hara **La COVID-19 et la propriété intellectuelle**, in: <https://www.osler.com/fr/ressources/reglements/2020/la-covid-19-et-la-proprietee-intellectuelle>, 27 mars 2020.

در حقوق ایران، حداقل تا جایی که مؤلف این مقاله بررسی کرده، مقررات قانونی خاصی در این زمینه وضع نشده است. اداره کل مالکیت صنعتی نیز دستورالعمل یا شیوه‌نامه‌ای در خصوص امکان تمدید مهلت‌های مذکور در قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری منتشر نکرده است که جای تأسف دارد. توجه به این موضوع می‌توانست اهمیتی را که حقوق مالکیت فکری برای سازمان‌های دست‌اندرکار دارد، نشان دهد.

۳. استفاده از مستثنیات حقوق مادی پدیدآورندگان برنامه‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های داده

موضوعات مشمول حقوق مالکیت ادبی و هنری را از زاویه چالشی که کووید-۱۹ در آنها ایجاد کرده است، می‌توان به دو گروه تقسیم‌بندی کرد: گروه اول موضوعاتی که ممکن است متضمن داده‌ها و محتواهایی باشند که حسب مورد می‌توانند برای پیشگیری یا برای درمان کووید-۱۹ به کار گرفته شوند و گروه دوم موضوعاتی که ماهیتاً چنین ماهیت و قابلیت ندارند، ولی کووید-۱۹ دارندگان حقوق نسبت به این موضوعات را دچار آسیب‌های جدی کرده است. برنامه‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های داده در گروه اول و سایر آثار ادبی و هنری در گروه دوم جای می‌گیرند.

حقوق مالکیت ادبی و هنری که از صاحبان آثار ادبی و هنری و همچنین دارندگان حقوق مرتبط، یعنی مجریان و مجریان آثار هنری، آوانگاشت‌ها و فیلم‌ها و سازمان‌های پخش حمایت می‌کند، به موجب معاهدات بین‌المللی نظیر تریپس ۱۹۹۴، معاهدات وایپو در زمینه حق مؤلف ۱۹۹۶ و همچنین دستورالعمل‌های اروپایی راجع به حق مؤلف و حقوق مجاور، به ویژه دستورالعمل ۲۰۰۱ اتحادیه اروپا، از جمله شامل موضوعاتی می‌شود که در ماهیت خود با آثار ادبی و هنری به معنای خاص کلمه نظیر آثار نوشتاری (رمان، داستان، نمایشنامه و ...) و آثار هنری و موسیقایی تفاوت‌های اساسی دارند. از جمله این موضوعات که در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای یادشده از آنها به عنوان آثار ادبی نام برده شده است، می‌توان به برنامه‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های داده اشاره کرد.

پایگاه‌های داده، اعم از کاغذی یا الکترونیکی، اگر دربردارنده اطلاعاتی در زمینه درمان یا پیشگیری از ویروس کرونا باشد و در اطلاعات افشا شده در جریان ثبت اختراع فرآورده یا

محصول به کار نرفته باشد، می‌تواند به‌عنوان اسرار تجاری مورد حمایت قرار گیرد که در خصوص نحوه دسترسی به این داده‌ها در سایه نفع عمومی پیش‌تر سخن گفتیم.

اما برنامه‌های رایانه‌ای یا نرم‌افزارها می‌تواند از حمایت دوگانه برخوردار شود: از یک سو برنامه‌های رایانه‌ای، همان‌طور که گفته شد، می‌تواند به‌عنوان اثر ادبی مشمول حمایت حق مؤلف یا کپی‌رایت باشد؛ مشروط بر اینکه دارای اصالت باشد. از سوی دیگر ممکن است اختراع شناخته شود که پیش‌تر در آثار کووید-۱۹ بر آن مطالبی گفته شد. تفاوت بین این دو نوع برنامه رایانه‌ای یا نرم‌افزار این است که برنامه‌های رایانه‌ای در صورتی اختراع شناخته می‌شوند که مطابق مقررات مرتبط با اختراعات در ادارات اختراع کشورها ثبت شوند. درحالی‌که برنامه‌های رایانه‌ای و نرم‌افزارهای مشمول نظام حق مؤلف یا کپی‌رایت، اصولاً بدون اینکه نیازی به ثبت یا سایر تشریفات داشته باشند، به‌محض خلق از حقوق قانونی بهره‌مند می‌شوند.

چنانچه برنامه‌های رایانه‌ای یا نرم‌افزارهای مشمول حق مؤلف یا کپی‌رایت حاوی ابداعاتی باشند که بتواند در فرایند درمان یا پیشگیری از کووید-۱۹ یا تولید واکسن یا سایر داروهای مرتبط با این ویروس مؤثر واقع شود، تنها راه برای دسترسی دولت‌ها به این نرم‌افزارها استفاده از مستثنیات حقوق مادی پدیدآورنده نرم‌افزار است. این مستثنیات در دو گروه دسته‌بندی می‌شوند: گروه اول که از آن می‌توان به مستثنیات عام نظام حق مؤلف یا کپی‌رایت نام برد، مستثنیاتی هستند که در خصوص تمامی آثار ادبی و هنری به رسمیت شناخته شده است و گروه دوم مستثنیاتی که ویژه برنامه رایانه‌ای است.^۱

در خصوص برنامه‌های رایانه‌ای، بهره‌گیری از مستثنیات عام، نظیر استفاده در کتابخانه‌ها، استفاده‌های آموزشی، بهره‌برداری خصوصی یا محفلی، نقل قول در نوشته‌های علمی و رسانه‌های جمعی و نظایر آن، با توجه به کنوانسیون برن (ماده ۱۰) و موافقت‌نامه تریپس، مشروط به رعایت آزمون یا معیار سه گام است. یعنی بهره‌برداری از اثر بدون موافقت پدیدآورنده باید اولاً به موارد مشخص محدود شود؛ ثانیاً با بهره‌برداری معمولی از اثر منافات نداشته باشد و

۱. در مورد این دونوع مستثنیات نک: زرکلام، ستار و محمد حسین محوری، **حمایت‌های حقوقی از برنامه‌های رایانه‌ای**، پیشین.

به منافع قانونی مؤلف زیان غیرمعقول وارد نکند.^۱ در آنچه به مستثنیات خاص برنامه‌های رایانه‌ای مربوط می‌شود، به موجب ماده ۵ دستورالعمل اتحادیه اروپا راجع به حمایت حقوقی از برنامه‌های رایانه‌ای ۲۰۰۹، دارنده حق استفاده از برنامه رایانه‌ای از حق رفع اشتباهات برنامه، نسخه پشتیبان،^۲ ملاحظه، مطالعه یا آزمایش کارکرد آن بدون اجازه پدیدآورنده برخوردار است. بر اساس ماده ۶ این دستورالعمل نیز دارنده حق استفاده تحت شرایطی^۳ می‌تواند بدون نیاز به جلب رضایت پدیدآورنده، از دی کامپایل کردن یا مهندسی معکوس^۴ برای دسترسی به سورس (برنامه مبدأ) استفاده کند، مشروط بر اینکه آزمون یا معیار سه گام را رعایت کند. در حقوق ایران، قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای سال ۱۳۷۹ و آیین‌نامه اجرایی آن مصوب سال ۱۳۸۳ فقط استفاده شخصی و نسخه پشتیبان را به عنوان مستثنیات حقوق مادی پدیدآورنده پیش‌بینی کردند و به سایر مستثنیاتی که در اتحادیه اروپا در این خصوص وجود دارد و در بالا به آنها اشاره شد، توجهی نداشتند. در نتیجه، فقط با توسل به مستثنیاتی که در خصوص سایر آثار ادبی و هنری وجود دارد، آن هم با رعایت آزمون سه گام می‌توان برای دسترسی به داده‌ها و اطلاعات مرتبط با کووید-۱۹ استفاده کرد.

۱. در خصوص مفهوم، مبانی و قلمرو آزمون یا معیار سه گام رک: حبیب‌الله سعید و زهرا شاکری، **منافع عمومی و حقوق مالکیت ادبی و هنری**، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۹۵، صص ۱۱۹-۱۲۲ و ۱۶۸-۱۷۰.

2. Back-Up.

۳. ماده ۶- دی کامپایل کردن: ۱- در مواردی که تکثیربرنامه مبدأ (code source) یا ترجمه شکل این برنامه به مفهوم قسمت‌های الف و ب بند ۱ ماده ۴ برای دسترسی به اطلاعات ضروری برای تعامل یک برنامه ایجاد شده به طور مستقل با سایر برنامه‌ها ضرورت داشته باشد، به شرط اجتماع شرایط زیر نیاز به اجازه صاحب حق ندارد: الف) این اعمال توسط انتقال گیرنده حق بهره‌برداری (licensee) یا توسط هر شخص دیگری که حق استفاده از کپی برنامه را دارد، یا توسط شخصی که به حساب آنها عمل می‌کند، انجام گیرد؛ ب) اطلاعات ضروری برای تعامل، برای اشخاص یادشده در بند (الف) به سادگی و به سرعت قابل دسترسی نباشد؛ ج) این اعمال محدود به بخش‌هایی از برنامه اصلی که برای تعامل ضروری است، محدود شود. ۲- مقررات بند ۱ فوق، بهره‌برداری از اطلاعات به دست آمده در نتیجه اعمال این بند در موارد زیر را توجیه نمی‌کند: الف) برای اهدافی غیر از ایجاد تعامل برنامه رایانه‌ای خلق شده به طور مستقل مورد استفاده قرار گیرد. ب) جز در مواردی که برای تعامل برنامه رایانه‌ای خلق شده به طور مستقل ضرورت داشته باشد، به اشخاص ثالث ارائه شود. ج) برای اجرا، تکثیر یا تجاری کردن برنامه رایانه‌ای که محتوای آن به طور اساسی مشابه است یا برای هرگونه عمل دیگر به حقوق پدیدآورنده آسیب وارد سازد، مورد استفاده قرار گیرد.

4. Reverse engineering.

در صورتی که بهره‌برداری از مستثنیات عام یا خاص حقوق مادی پدیدآورنده برنامه‌ها یا نرم‌افزارهای رایانه‌ای (در سطح اتحادیه اروپا) برای دسترسی به داده‌ها و اطلاعات مرتبط با ویروس کرونا کفایت نکند یا اطلاعات قابل دسترسی با توسل به این مستثنیات برای پیشگیری یا درمان ویروس مؤثر نباشد، پرسش مهمی که مطرح می‌شود این است که آیا دولت‌ها می‌توانند با تمسک به نظریه نفع عمومی اجازه مهندسی معکوس برنامه‌های رایانه‌ای (مشمول حق مؤلف یا کپی‌رایت) را بدون در نظر گرفتن شرایط آن بدهند یا دستور مستقیم برای دسترسی به سورس برنامه‌های رایانه‌ای صادر کنند؟ در حیطه حقوق مالکیت ادبی و هنری، در خصوص امکان توسل به نفع عمومی برای استفاده از آثار، بدون اجازه پدیدآورنده هنوز ابهامات زیادی وجود دارد، ولی برخی نویسندگان در آنجا که ملاحظات غیراقتصادی مطرح است، مثل امنیت ملی و بهداشت عمومی، در تلقی آن به عنوان یکی از محدودیت‌ها و مستثنیات حقوق مادی پدیدآورنده انعطاف نشان داده‌اند.^۱ به علاوه، اگر محتوای سورس یا برنامه مبدأ برنامه‌های رایانه‌ای مشمول حق مؤلف یا کپی‌رایت را اسرار تجاری کنیم، حداقل در کشورهای عضو موافقت‌نامه تریپس امکان استناد به بند ۳ ماده ۳۱ آن وجود خواهد داشت. با این حال، به نظر می‌رسد، زمانی باید به مهندسی معکوس بدون رعایت شرایط آن یا دسترسی به برنامه مبدأ یا سورس برنامه‌های رایانه‌ای بدون جلب رضایت پدیدآورندگان آن متوسل شد که با بهره‌گیری از سایر مستثنیات عام و خاص حقوق مادی صاحبان حقوق، امکان دستیابی به داده‌ها و اطلاعات مفید و مؤثر برای درمان کووید-۱۹ وجود نداشته باشد.

۴. ضرورت کمک‌های مالی به پدیدآورندگان و اجراکنندگان آثار نمایشی

آثار ادبی و هنری و اجراهای هنری به معنای خاص نظیر آثار نوشتاری، آثار هنری، آثار موسیقایی و اجراها و اجراهای هنری برخلاف اختراعات دارویی و اسرار تجاری متضمن دانش فنی، به ندرت ممکن است به پیشگیری از کووید-۱۹ یا اختراع یا کشف واکسن ویروس کرونا یاری رساند. در موارد محدودی، نظیر نوشته‌های علمی و فنی، به ویژه نوشته‌های دارای اطلاعات و داده‌های پزشکی، داروسازی و مهندسی پزشکی، در صورتی که این نوشته‌ها حاوی

۱. حبیب، سعید و زهرا شاکری، پیشین، ص ۱۷۴.

مطالب و اطلاعات مفید و مؤثر برای پیشگیری یا درمان کووید-۱۹ باشند، طبیعتاً مشکلی در استفاده و بهره‌برداری از ایده‌ها و دانش موجود در آنها، به ویژه پس از انتشارشان وجود ندارد؛ چون در دسترس همگان قرار می‌گیرند. در صورتی که استفاده از این نوشته‌ها برای آزمایش‌ها یا ساخت تجهیزات پزشکی و پیراپزشکی لازم و مؤثر برای پیشگیری یا درمان کووید-۱۹ ضرورت داشته باشد، می‌توان به مستثنیات ناظر بر استفاده علمی و آموزشی، البته با رعایت آزمون سه گام و در برخی کشورها به استفاده منصفانه^۱ متوسل شد.

بنابراین، برخلاف حوزه اختراعات و اسرار تجاری متضمن دانش فنی مرتبط با مقابله یا درمان کووید-۱۹ که دسترسی به داده‌ها و اطلاعات مربوط به آنها گاه علیرغم میل دارنده اسرار تجاری یا مخترع مدنظر است، در اینجا با ضرورت حمایت از پدیدآورندگان آثار و به ویژه اجراکنندگان آثار هنری سروکار داریم که به دلیل شیوع کووید-۱۹ امکان نمایش و عرضه مستقیم و عمومی اجراهای خود را از دست داده‌اند و به دلیل زیان‌های اقتصادی قابل توجهی که متحمل شده‌اند، شایسته کمک از سوی دولت یا سازمان‌های مدیریت جمعی هستند.

در حقیقت، شیوع کرونا تمامی عرصه‌های هنری، به‌ویژه هنرهای نمایشی یا هنرهایی را که نیاز به عرضه مستقیم به عموم دارند، تحت تأثیر قرار داده است. از آن جمله می‌توان به نمایش فیلم در سالن‌های سینما، گالری‌های نقاشی و سایر آثار هنری، سالن‌های تئاتر و کنسرت‌های موسیقی اشاره کرد. تردیدی نیست که ضرورت حفظ فاصله‌گذاری اجتماعی و اجتناب از تجمع برای جلوگیری از ابتلا به ویروس کرونا و گسترش آن مانع بازگشایی سالن‌های سینما و تئاتر و همچنین گالری‌های آثار هنرهای تجسمی بوده است. در مورد فیلم‌ها که در سالن‌های سینما عرضه می‌شود، قطعاً تهیه‌کنندگان این قبیل فیلم‌ها و به تبع آن تمامی اشخاصی که به طور مستقیم و غیرمستقیم در این عرصه فعالیت داشتند، متحمل زیان‌های سنگین اقتصادی شده‌اند. به گزارش خبرگزاری جمهوری اسلامی،^۲ ویروس کرونا تمام پروژه‌های شرکت «نت فلیکس» را که در تولید فیلم و سریال نیز فعال است، متوقف کرده است. در ایران نیز «از اوایل اسفندماه سال گذشته با تعطیلی سالن‌های سینما در کشور و اکران ناتمام فیلم‌های روی پرده، چرخه مالی

۱. در خصوص عناصر استفاده منصفانه، همچنین، شرایط اعمال و موانع آن نک: حبیب‌الله سعید و زهرا شاکری، همان، صص ۱۴۱-۱۶۸.

۲. تاریخ ۲۷ تیرماه ۹۹.

این صنعت-هنر به صفر رسید، بحرانی که طبعاً، مشکلات اقتصادی زیادی را برای اهالی سینما به‌ویژه سینماداران و تهیه‌کنندگان به وجود آورده است»^۱.

ولی در مقام مقایسه، شاید بتوان گفت دست‌اندرکاران تئاتر و کنسرت‌های موسیقی خسارات بیشتری متحمل شده‌اند. خبرگزاری الکترونیکی شهرآرا نیوز به نقل از یکی از دست‌اندرکاران تئاتر ایتالیا گزارش داده است که «لغو نمایش‌ها فقط در هفته اول منجر به لغو ۷ هزار و ۴۰۰ اجرا شد که با از دست رفتن پول فروش بلیت‌ها همراه بود؛ رقمی برابر با ۱۰ میلیون و ۱۰۰ هزار یورو، به علاوه سفرها، هزینه هنرمند و سایر مواردی که قبلاً پرداخت شده است»^۲.

در زمینه فیلم، تهیه فیلم‌های خانگی و نمایش آنلاین می‌تواند به‌عنوان آلت‌رناتیو در نظر گرفته شود. به‌عنوان مثال، سهام «نت فلیکس»، یک شرکت پخش آنلاین فیلم و سریال، ۱۰ درصد رشد کرده و به تعداد کاربران آن ۱۵ میلیون و ۷۷۰ هزار کاربر در سراسر جهان اضافه شده است.^۳ در ایران نیز نمایش آنلاین علیرغم مشکلات مرتبط با عدم رعایت حق مؤلف یا کپی‌رایت، راهکار نجات سرمایه‌های هزینه شده در صنعت سینما تلقی شده است.^۴ در مقابل، هیچ جایگزین مناسبی برای تئاتر و سایر اجراهای روی صحنه و کنسرت‌های زنده موسیقی وجود ندارد؛ زیرا همان‌طور که یکی از بازیگران عرصه سینما و تئاتر به‌درستی گفته است، جذابیت تئاتر به زنده بودن آن است و به‌هیچ‌وجه نمی‌توان حسی را که روی صحنه وجود دارد، در فیلم یک نمایش درک کرد.^۵

مطالعه‌ای اجمالی در حقوق فرانسه نشان می‌دهد که دولت پدیدآورندگان و هنرمندها را در شرایط بحرانی که هیچ اجرایی، نمایشی، نمایشگاهی وجود ندارد، فراموش نکرده است. در حقیقت، مجموعه‌ای از تدابیر برای سازمان‌دهی موقت کمک‌ها به آنان که درآمدشان را به شدت تحت تأثیر قرار داده، در نظر گرفته شده است. فرمان شماره ۳۵۳-۲۰۲۰ مورخ ۲۷ مارس ۲۰۲۰ راجع به «کمک‌های استثنائی به دارندگان حق مؤلف و حقوق مجاور» در اجرای ماده ۱۱ قانون اضطراری برای رویارویی با اپیدمی کووید-۱۹ اجازه می‌دهد شرکت‌های مدیریت جمعی تا ۳۱

۱. خبرگزاری آن لاین، ۲۷ تیرماه ۹۹.

۲. شهرآرا نیوز، مورخ ۱۶ تیرماه ۹۹.

۳. همان. در آمد.

۴. همان.

۵. ناصر نصیر، بازیگر سینما و تئاتر، آفتاب ۲۷ تیرماه ۹۹.

دسامبر ۲۰۲۰ کمک‌های به دارندگان حق مؤلف و حقوق مجاور را جایگزین مبالغی بکنند که در اجرای ماده ۱۷-۳۲۴ قانون مالکیت فکری فرانسه به طور معمول به اعمال هنری و فرهنگی اختصاص داشت.^۱

شرایط استفاده از کمک‌های موضوع فرمان فوق، از قرار زیرند:

- داشتن اقامت مالیاتی در فرانسه؛
 - بیشتر از ۵۰ درصد از درآمد آنان در فاصله بین ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹ باید از حرفه نمایش‌های زنده مرتبط با تولیدی-تصویری، تئاتر، حرکات موزون، موسیقی روی صحنه، هنر خیابانی، سیرک، طنز زنده، اجرای روی صحنه حاصل شده باشد؛
 - مواجهه با کاهش درآمد خالص به عنوان فعالیت پدیدآورندگی حداقل ۵۰ درصد کمتر در ماه مارس و/یا آوریل ۲۰۲۰ در مقایسه با درآمد متوسط ماهیانه سال ۲۰۱۹ یا بین سال‌های ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹ یا ۲۰۱۸ تا ۲۰۱۹ به انتخاب هنرمندان.^۲
- از سوی دیگر، آیین‌نامه شماره ۳۴۳-۲۰۲۰ مورخ ۲۰ مارس ۲۰۲۰ تصمیمی اتخاذ کرده که بر اساس آن از ابتدای آوریل ۲۰۲۰ تولیدکنندگان آثار صوتی-تصویری و سینمایی باید یک‌چهارم حق بیمه پدیدآورندگان را به سیستم بازنشستگی تکمیلی مشترک با تمامی هنرمند-پدیدآورندگان دریافت‌کننده حق تألیف یا معادل آن پرداخت کنند.^۳
- در ایران، با توجه به گزارش خبرگزاری صداوسیما، در پی تعطیلی مراکز فرهنگی و هنری کشور ناشی از شیوع ویروس کرونا، صندوق اعتباری هنر از زمان شیوع این ویروس در اوایل اسفند به‌رغم محدودیت‌های بودجه‌ای درصدد رفع مشکلات این قشر فرهیخته کشور برآمده است. مدیرعامل صندوق اعتباری هنر در این خصوص گفته است: صندوق اعتباری هنر نیز به پویش ایران همدل پیوست تا بتواند گامی هرچند کوچک برای رفع بخشی از مشکلات اهالی فرهنگ و هنر کشور بردارد. در مرحله اول اجرای این پویش با هدف حمایت از اعضای صندوق

1. Amélie Tripet Bazile Ader, Covid 19: les aides exceptionnelles aux titulaires de droits d'auteurs et aux titulaires de droits voisins. in <https://www.august-debouzy.com/fr/blog/1494-covid-19-les-aides-exceptionnelles-aux-titulaires-de-droit-dauteurs-et-aux-titulaires-de-droits-voisins>, 08/04/20.

2. Centre national de la danse, Ressources professionnelles, Mesures de soutien aux auteurs chorégraphes,

Fiche Covid19, <https://www.cnd.fr/fr/file/file/1530/inline/ficheMesures%20de%20soutien%20aux%20auteurs%20chore%CC%81graphes-240620ok.pdf>, 24.06.2020.

3. Amélie Tripet Bazile Ader, Op.cit.

برای بیش از ۲ هزار و ۷۰۰ نفر در قالب طرح کمک مستمری، کمک هزینه معیشتی واریز شد. همچنین به گزارش خبرگزاری برنا بیمه‌شدگان صندوق اعتباری هنر از پرداخت حق بیمه خود در سه ماهه اول سال معاف شدند.^۱

صندوق اعتباری هنر یا صندوق حمایت از نویسندگان، روزنامه‌نگاران و هنرمندان با هدف حمایت از اهالی فرهنگ، هنر و رسانه کشور بنا به پیشنهاد وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی براساس تکلیف برنامه سوم توسعه و در راستای سیاست انتقال بخشی از تصدی‌های دولتی با تصویب هیئت وزیران در جلسه مورخ ۰۵/۱۲/۱۳۸۲ رسماً تشکیل شده است.^۲

هرچند کمک‌های صندوق اعتباری هنر به شرحی که گفته شد، در صورتی که شامل تمامی هنرمندانی شود که زندگی آنها تحت تأثیر کووید-۱۹ با مشکلات جدی روبرو شده‌اند، باید مورد تأیید قرار گیرد، ولی فقدان مقررات قانونی در این خصوص نظیر آنچه در حقوق فرانسه و سایر کشورها وجود دارد، از یک سو و نبود تشکیلات صنفی و سازمان‌های مدیریت جمعی که در بحران‌هایی نظیر ویروس کرونا و سایر بلایای طبیعی بتوانند به طور سازمان‌یافته به کمک هنرمندان به‌خصوص هنرمندان آثار نمایشی بشتابند، جای تأسف دارد.

۱. خبرگزاری برنا، مورخ ۱۳۹۹/۰۲/۲۵.

۲. نک. <https://www.honarcredit.ir/sc?P=17>

نتیجه‌گیری

همانند سایر عرصه‌های زندگی اجتماعی شیوع ویروس کووید-۱۹، بدون تردید بر حقوق مالکیت فکری که دربردارنده حقوق انحصاری برای مخترعان، مکتشفان، محققان و پدیدآورندگان است، تأثیرات جدی برجای گذاشته و در آینده نیز خواهد گذاشت. در زمینه حقوق اختراعات، اسرار تجاری و آثار رایانه‌ای، ظرفیت‌های قانونی اسناد بین‌المللی و حقوق داخلی کشورها برای پاسخگویی به نیاز جهانی دسترسی به درمان کووید-۱۹ یا پیشگیری از آن کافی و مؤثر نیست.

استفاده از سازوکار مجوزهای اجباری، بهره‌برداری از مستثنیات حقوق مادی پدیدآورندگان یا توسل به نفع عمومی برای بهره‌برداری از اختراعات و ابداعات دارویی و پزشکی و دانش فنی مرتبط با بیماری کووید-۱۹ در عرصه ملی و بین‌المللی با مشکلات عدیده همراه است. در نتیجه، بیشتر از آنکه بر استفاده از اهرم‌های فشار موجود در نظام مالکیت فکری تأکید شود، تلاش دولت‌ها باید به فراهم آوردن زمینه‌های همکاری عملی در سطح ملی و بین‌المللی، با هدف دستیابی هرچه سریع‌تر به راه‌های درمان و پیشگیری از ویروس کرونا، از جمله یافتن واکسن، متمرکز شود. بدیهی است، تشویق محققان، مراکز تحقیقاتی و دانشمندان از طریق کمک‌های مالی مستقیم دولت یا اعطای وام‌های تحقیقاتی مناسب و کافی و سایر مشوق‌ها می‌تواند نقش بسزایی در این زمینه ایفا کند.

در آنچه به تمدید مهلت‌های قانونی مقرر در نظام مالکیت صنعتی مربوط می‌شود، تا زمانی که شرایط بحرانی ناشی از ویروس کرونا وجود دارد، این رویه باید در همه کشورها از جمله در ایران مورد استفاده قرار گیرد و به موازات آن باید ارائه خدمات به صورت آنلاین و از راه دور توسط دفاتر و مراکز مالکیت فکری بیش‌ازپیش تقویت و تشویق شود.

در خصوص حمایت مالی از هنرمندانی که به دلیل شرایط اجتماعی ناشی از کووید-۱۹ از امکان عرضه آثار و اجراهای خود محروم می‌شوند، این کمک‌ها نه تنها در صورت ادامه شرایط بحرانی ناشی از ویروس کرونا باید همچنان تداوم یابد، بلکه ضروری است از یک سو، شکل مصوبات قانونی به خود بگیرد و از سوی دیگر، با تشکیل و توسعه سازمان‌ها و شرکت‌های مدیریت جمعی پدیدآورندگان و اجراکنندگان، تخصیص و توزیع کمک‌های مالی از طریق تشکل‌های صنفی مزبور انجام پذیرد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. حبیبیا، سعید و مهدی معلی، *حمایت حقوقی از نوآوری‌های زیست فناوری*، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۴.
۲. حبیبیا، سعید و زهرا شاکری، *منافع عمومی و حقوق مالکیت ادبی و هنری*، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۹۴.
۳. زرکلام، ستار و محمد حسن محوری، *حمایت‌های حقوقی از پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای*، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۴.

مقاله

۴. انصاری، باقری و حسین زند، *حمایت از داده‌های آزمایشی در نظام مالکیت فکری*، مجله پژوهش حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۵، صص ۱۰۹-۱۳۱.
۵. زرکلام، ستار، *مدیریت دیجیتالی حقوق مالکیت ادبی و هنری*، فصلنامه حقوق پزشکی، زمستان ۱۳۹۵، صص ۳۷ تا ۷۵.
۶. زرکلام، ستار، *حمایت از نرم افزارها یا برنامه‌های رایانه‌ای با توسل به نظام اسرار تجاری*، نشریه حقوق تطبیقی نامه مفید، سال یازدهم، بهار و تابستان ۱۳۹۴، شماره ۱ پیاپی ۱۰۳، ص ۱۱۷.
۷. صادقی، محسن، *حمایت از ابداعات دارویی و الحاق به سازمان تجارت جهانی*، بنیاد حقوقی میزان، چاپ اول، ۱۳۸۷.
۸. صادقی، محمود و منصور خاکپور، *موجبات اعطای مجوزهای اجباری بهره‌برداری از حقوق مالکیت فکری*، مجله نشریه علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، زمستان ۱۳۸۶، شماره ۴، صص ۱۳۱-۶۴۱.

منبع الکترونیک

۹. عزیزی مراد پور، حمید، بحران کرونا و حقوق بین‌المللی مالکیت فکری، تالار گفتگوی تخصصی حقوقی و سیاسی بین‌المللی انجمن ایرانی سازمان ملل متحد، ۱۳۹۹،

مندرج در:

<https://unstudied.ir/IAUNS-Forum/>

۱۰. فهیم پور، وحید و باقر صاد، راهکارهای درمانی کرونا از منظر حقوق مالکیت فکری،

مندرج در سایت کانون پتنت ایران، معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، ۲۲ اسفندماه ۹۸ نک:

<https://patentoffice.ir/paper/5145/>

ب) منابع فرانسوی

Article

11. Azéma Jacque, Galloux, Jean-Christophe (2006), "Droit de la propriété industrielle", éd: Dalloz

Internet Sources

12. **Beaudor Gabin & Preux Antoine (2020)**, Propriété intellectuelle et santé publique : la covid-19 occasion inespérée d'envisager un nouveau système de mutualisation des brevets en temps de pandémie, in <https://legrandcontinent.eu/fr/2020/06/11/propriete-intellectuelle-et-sante-publique-la-covid-19>.
13. **Bradley White J, Wallace Lillian, Dinaut Nicole, Holden Clark, O'Hara Maryann** (27 mars 2020), La COVID-19 et la propriété intellectuelle, in <https://www.osler.com/fr/ressources/reglements/2020/la-covid-19-et-la-propriete-intellectuelle>
14. **Centre national de la danse, Ressources professionnelles** (24.06.2020), Mesures de soutien aux auteurs chorégraphes, Fiche Covid19, <https://www.cnd.fr/fr/file/file/1530/inline/ficheMesures%20de%20soutien%20aux%20auteurs%20chore%CC%81graphes-240620ok.pdf>, 24. 06. 2020.
15. **Office de l'union européenne pour la propriété intellectuelle (EUIPO)** (19 mars 2020), Propagation des délais dans le contexte de l'épidémie de Covid-19 délais concerné, nature de la propagation et communication aux usagers, in <https://www.euipo.europa.eu/ohimportal/fr/news/-/action/view/5657728>.

16. **Organisation Mondiale de propriété intellectuelle** (21 mai 2019), Comité permanent du droit des brevets, Projet de document de référence sur l'exception relative à la concession de licences obligatoires in https://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/fr/scp_30/scp_30_3-main1.pdf.
17. **Phillipe Frouté** (2 Juliet 2020), La pandémie de covid-19 remet en question le droit de la propriété intellectuelle, in <https://theconversation.com/medicaments-la-pandemie-de-covid-19-remet-en-question-le-droit-de-la-proprieete-intellectuelle-141650>.
18. **Pochart François (2020)**, License d'office : une application dans la crise du covid-19 en France ? in <https://www.august-debouzy.com/fr/blog/1538-licences-doffice-une-application-dans-la-crise-du-covid-19-en-france>.
19. **Tripet Bazile Ader Amélie** (08/04/20), Covid 19 : les aides exceptionnelles aux titulaires de droits d'auteurs et aux titulaires de droits voisins. in <https://www.august-debouzy.com/fr/blog/1494-covid-19-les-aides-exceptionnelles-aux-titulaires-de-droit-dauteurs-et-aux-titulaires-de-droits-voisins>.
20. **World Health Organization** (2020), Faire de la riposte à la COVID-19 un bien public commun Appel à la solidarité, in <https://www.who.int>:
WIPO (2020), Le Bureau international interprète la disposition du PCT relative à l'excuse de retards comme s'appliquant à la pandémie de COVID-19 et recommande aux offices du PCT de modifier certaines pratiques, in https://www.wipo.int/pct/fr/news/2020/news_0009.html.